

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת תולדות, תשס"ד
מספר 524מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן**"ויאהב יצחק את עשו... ורבקה אהבת את יעקב"**

ישנה נטייה ידועה בקרב חז"ל ופרשני התנ"ך להצדיק את מעשי האבות וגיבורי התנ"ך, במנותק ממה שכתוב בפסוקים. הדוגמה המפורסמת היא פרשת דויד המלך ובת-שבע, שעליה נאמר בגמרא: "כל האומר דוד חטא, אינו אלא טועה" (שבת נו, ע"א), למרות הכתוב: "וישלח ה' את נתן אל דוד ויבא אליו ויאמר לו... מדוע בזית את דבר ה' לעשות הרע בעיני (כתיב "בעינו"), את אוריה החתי הכית בחרב ואת אשתו לקחת לך לאשה ואתו הרגת בחרב בני עמון... ויאמר דוד אל נתן: חטאתי לה' " (שמו"ב, יב:א-יג). הקב"ה מאשים את דויד המלך (באמצעות נתן הנביא) בעברות חמורות ביותר, ודויד מודה באשמה, ואעפ"י כן כתוב בגמרא שדויד המלך לא חטא!

דוגמה נוספת של הצדקת מעשי האבות נמצאת בפרשתנו. כאשר יעקב עומד לפני יצחק אביו העיוור, כתוב: "ויאמר יעקב אל אביו, 'אנכי עשו בכורך, עשיתי כאשר דברת אלי'" (כז:יט). באמירתו זו סוטה יעקב מהאמת שלוש פעמים. א. "אנכי עשו בכורך" (למעשה, יעקב מדבר ולא עשו); ב. "עשיתי" (למעשה, רבקה היא שהכינה את המטעמים ולא יעקב); ג. "כאשר דברת אלי" (למעשה, יצחק דיבר אל עשו ולא אל יעקב). למרות זאת, לפי פירוש רש"י דיבר יעקב רק אמת.

דוגמאות אלו ממחישות את הניסיון העקבי להצדיק מבחינה מוסרית את דמויות המקרא, תוך התעלמות מוחלטת מפשט הפסוקים. בהקשר זה יש בפרשתנו דוגמה מעניינת מאוד. כוונתנו למחלוקת בין רבקה ליצחק בשאלה מי ראוי להיות המנהיג הבא של משפחת אברהם אבינו. יצחק כידוע מעדיף את עשו, ורבקה, לעומתו, מעדיפה את יעקב. מחלוקת זו מעוררת קושי מבחינת יחסנו לאבות כדמויות אידאליות, שכן אי-אפשר להצדיק את שניהם! אם רבקה צודקת, הרי יצחק טועה, ואם יצחק צודק - טועה רבקה. כאן, בניגוד למקומות אחרים במקרא, אידאליזציה של דמות אחת טומנת בחובה ביקורת על האחרת. להלן ננסה לברר את יסודות המחלוקת בין יצחק לרבקה על-מנת לקבוע מי צדק ומי טעה על פי פשוטו של מקרא.

קל מאוד להבין את עמדתה של רבקה ולהסכים לה. מי מתאים יותר מיעקב לקבל את ברכת יצחק ועל-ידי כך להפוך למנהיג הבא של משפחת אברהם אבינו! יעקב - איש תם, יושב אוהלים, ממשך במסורת אברהם אבינו, צדיק מושלם, ומי מתאים יותר ממנו לקבל את ברכת יצחק? לעומת זאת, קשה להבין את החלטת יצחק להעביר את הברכה דווקא לעשו. עשו הוא איש יודע ציד, איש שדה, ואיך עולה על דעת יצחק להעדיף דווקא אותו?

נקודה חשובה בוויכוח הזה היא שאין שום דיון בנושא בין יצחק ובין רבקה. בניגוד מוחלט לתקשורת הפתוחה בין אברהם ושרה ובין יעקב ורחל ולא, שדיברו והתווכחו באופן גלוי על כל נושא ונושא, רבקה ויצחק כלל לא דיברו אחד עם השני בהקשר זה. כאשר התורה מספרת לנו כי רבקה, בפגישתה הראשונה עם יצחק, "ותיקח הצעיף ותתכס" (בר' כד:סה), הפסוק מדבר אולי גם על כיסוי נפשי. דהיינו, רבקה הייתה מופנמת ולא גלויה כלפי יצחק, וכך כנראה היה גם יצחק כלפיה. הנצי"ב, בפירושו לתורה "העמק דבר" (כד:סה), מתאר את מערכת היחסים ביניהם כחסרת

תקשורת אמתית "ולא הייתה [רבקה] עם יצחק כמו שרה עם אברהם ורחל עם יעקב, אשר בהיות להם איזה קפידא עליהם, לא בושו לדבר, מה שאין כן רבקה". למעשה, שיחות בין רבקה ליצחק לא מוזכרות בתורה כלל, חוץ משיחה קצרה אחת (כז:מו) שבה רבקה אומרת ליצחק דבר שאינו משקף את כל האמת.

הסיפור מתחיל כאשר יצחק קורא לעשו ומבקש ממנו להביא לו "מטעמים כאשר אהבתי... בעבור תברכך נפשי בטרם אמות" (כז:ד). רבקה שומעת מיד על השיחה בין יצחק לעשו (דבר אינו קורה במשפחה שרבקה אינה יודעת עליו מיד) ונדהמת מהחלטת יצחק. איך יעלה על הדעת למסור את הברכה לעשו, במקום ליעקב - הבן המתאים! היא אינה הולכת להתלונן בפני יצחק על החלטתו - אולי בגלל חוסר התקשורת שביניהם - אלא לוקחת את העניינים לידיה, וגורמת לכך שהברכה תועבר ליעקב.

רבקה מבצעת את תכניתה בצורה מבריקה. חיש מהר היא קוראת ליעקב, משכנעת אותו להצטרף לתכנית, מכינה מטעמים, מלבישה את יעקב בעור גדיי עזים ובגדי החמודות של עשו, ושולחת אותו ליצחק העיוור לקבל את ברכתו. יעקב נכנע לחלוטין לאמו. מעמד מסירת הברכה ליעקב כבר הסתיים בעוד עשו עדיין מסתובב בשדה לחפש אחר ציד. לא היה לעשו שום סיכוי נגד רבקה ותכניתה. הברכה ניתנה ליעקב, ועשו נותר חסר כול.

אפשר לשאול, איזה ערך יש לכל התחכום של רבקה? כאשר היא מציעה ליעקב את הרעיון, חושש יעקב, "אולי יִמְשֵׁנִי אבי והייתי בעיניו כמתעתע והבאתי עלי קללה ולא ברכה" (כז:יב). אבל אפילו אם בזמן המישוש לא תתגלה הרמאות, הרי זה רק עניין של זמן! הרי ברור שבעוד שעה או שעתיים, יחזור עשו ויתייצב לפני יצחק, ואז יתגלה שיעקב באמת היה מתעתע. כמו שאומר יצחק לעשו, "בא אחיך במרמה ויקח ברכתך" (כז:לה). לכן, אפשר להניח שכאשר התרמית של יעקב תתגלה, יצחק ישנה את ברכתו לקללה, כפי שאכן חשש יעקב.

אבל מה התרחש בפועל? למרות שיצחק מגלה שיעקב לקח את הברכה "במרמה", הוא בכל זאת קובע, "גם ברוך יהיה" (כז:לג). במילים אלו מאשר יצחק את ברכתו ליעקב, ורבקה ידעה כנראה שברגע שהיא תצליח להוציא מיצחק את הברכה ליעקב, הוא לעולם לא יבטלה.

ונשאלת השאלה מה גרם ליצחק לאשר את הברכה ליעקב לאחר שהוא רצה והתכוון לברך את עשו, ויעקב בא ולקח את הברכה במרמה?

התשובה היא שיצחק חי בתחושה של קרבת הקב"ה אליו בכל צעד ושעל של חייו. בביתו של יצחק אין התרחשויות מקריות. ולכן, כאשר התגלה ליצחק שברכתו, שהיתה מיועדת לעשו, הועברה ליעקב, חשב יצחק שאם כך קרה, הרי זהו רצונו של הקב"ה. לכן הוא מאשר את הברכה. ורבקה שידעה שבדיוק כך יגיב יצחק, בנתה על רקע זה את תכניתה המבריקה.

עכשיו נותר לדון בשאלה העיקרית. מה הביא את יצחק לחשוב שדווקא עשו מתאים יותר מיעקב להיות המנהיג הבא של המשפחה, ממשיך המסורת של אברהם אבינו? התשובה ניתנה בתוך הברכה עצמה, שעיון בה מראה לנו שלא היו ליצחק שום אשליות באשר לטיבם של בניו. הברכה שהתכוון יצחק לברך את עשו היא: "ויתן לך הא-להים מטל השמים ומשמני הארץ ורב דגן ותירוש. יעבדוך עמים וישתחו לך לאֲמִים, הוּה גביר לאחריך וישתחוו לך בני אִמְךָ, אֲרִיךְ אֲרֹר, וּמְבָרֵכְךָ בְּרוּךְ" (כז:כח-ט).

בכל הברכה כולה אין כל התייחסות לירושה רוחנית. אין זכר לאברהם אבינו, למסורת המשפחתית או לארץ-ישראל. כל הברכה כולה עוסקת רק בגשמיות: בכסף, בכוח ובהשפעה. מהברכה אנו למדים דבר משמעותי ביותר. מעולם לא הייתה ליצחק כל כוונה למנות את עשו כמנהיג הממשיך של משפחת אברהם אבינו, אלא רק לברך אותו בגשמיות.

כוונתו האמתית של יצחק מתבררת כאשר משווים בין הברכה הנ"ל שהושגה במרמה, לבין ברכה אחרת שברך יצחק. עקב מעשה המרמה, נאלץ יעקב להימלט על נפשו מפני עשו הזועם. לפני עזיבתו יעקב מקבל ברכה מאביו יצחק, וזו ברכה שיצחק מברך כשהוא יודע שיעקב עומד לפניו: "ויתן לך את ברכת אברהם, לך ולזרעך אתך, לרשתך את ארץ מגריך אשר נתן א-להים לאברהם" (כח:ד). ברכה זו כולה רוחניות, והיא כוללת אזכור של אברהם אבינו ושל ארץ-ישראל. בברכה זו ממנה יצחק את בנו יעקב להיות המנהיג הרוחני הבא של משפחת אברהם אבינו.

משתי הברכות הללו אנו למדים, שיצחק החליט לחלק את הירושה: החלק הגשמי יועבר לעשו, הבן הרוצה את הגשמיות, והחלק הרוחני יועבר ליעקב, הבן הדוגל ברוחניות. לפיכך, חששותיה של רבקה היו לשווא; לא הייתה ליצחק שום כוונה לתת את הברכה הרוחנית לעשו. כמו כן מתברר, שלא היה כל צורך בתרמית של רבקה ויעקב; לשווא הם הוננו את יצחק. תגובת התורה לרמאות זו אינה כתובה במפורש, אבל, כנהוג בכתובים, תגובת הקב"ה מתגלה מתוך השתלשלות האירועים בהמשך. כפי שנראה, הן רבקה והן יעקב נענשו קשות.

הפגם המוסרי בהתנהגותו של יעקב אינו מסתכם באמירת אי-אמת לאביו; הבעיה מתחילה עוד בשלב מוקדם יותר. כאשר רבקה מציגה את תוכניתה ליעקב, תגובתו היחידה היא חשש שמא הרמאות תיכשל, "אולי ימושני אבי" (כז:יב); אין הוא מביע כל הסתייגות מוסרית מתוכניתה של רבקה לרמות את יצחק, אביו העוור.

לאחר קבלת הברכה חייב יעקב להימלט על נפשו וכך הוא מגיע לביתו של לבן הארמי. שם סובל יעקב במשך עשרים שנה מהרמאות של לבן, החל בהחלפת הבנות (לאה במקום רחל) וכלה בשנים ארוכות הרצופות שקר וכזב. יעקב עצמו מעיד על כך כאשר הוא מתלונן בפגישה האחרונה בינו לבין לבן (לא:מא-מב): "זה לי עשרים שנה בביתך... ותחלף את משפירתי עשרת מונים. לולי א-להי אבי, א-להי אברהם ופחד יצחק היה לי, כי עתה ריקם שלחתיני". יעקב סבל מרמאותו של לבן כעונש על הרמאות שלו כלפי אביו, הוא קיבל את עונשו בדרך של מידה כנגד מידה.

רבקה נענשה לא פחות. האדם הקרוב ביותר אליה היה בנה יעקב, אך כתוצאה ממעשה המרמה נאלץ יעקב לעזוב את הבית ולא חזר לפני מותה. למרות תקוותה של רבקה: "וישבת עמו (עם לבן) ימים אחדים עד אשר תשוב חמת אחיך" (כז:מד), לא כך קרה. כתוצאה ישירה מהתרמית לא שבה רבקה לראות את בנה יעקב, האהוב עליה כל-כך.

לסיום, נזכיר סימן נוסף בפסוקים הרומז על רוגזו של הקב"ה כלפי רבקה. אחרי פרשת הרמאות רבקה נעלמת מדפי ההיסטוריה התורנית, בניגוד לכל האימהות והאבות האחרים. אפילו מיתתה של רבקה אינה נזכרת, והעדר אזכור כלשהו בדבר מותה מודגש בתורה בצורה מעניינת ביותר. כאשר נפטרה המינקת שלה (דבורה), מקדישה לכך התורה פסוק שלם: "ותמת דברה מינקת רבקה ותקבר" (לה:ח). לקורא אין שום עניין בדבורה, שאינה מוזכרת לפני-כן ואינה מוזכרת אחרי-כן. מטרת התורה להגיד לנו, על דרך הניגוד, שאת מיתת הגברת (רבקה) אין מזכירים, אבל את מיתת המינקת (דבורה) כן מזכירים.

אנו רואים אם כן, שהתורה אינה מנסה לעשות אידאליזציה של האבות והאימהות, ואין כל ניסיון לתאר את מעשיהם כמושלמים, שכן רק כך יכולים אנו להזדהות עמם. למרות כל המתואר לעיל, נשארת רבקה לעולם "רבקה אמנו" ויעקב הוא לעולם "יעקב אבינו" - היסודות האיתנים של עם ישראל.

פרופ' נתן אביעזר

המחלקה לפסיקה

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע. כתובתנו באינטרנט:

<http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>